

Dit boek is mede tot stand gekomen dankzij financiële bijdragen van
Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten en het Prins Bernhard Cultuurfonds

FONDS Bijzondere
JOURNALISTIEKE PROJECTEN

het Prins Bernhard
cultuurfonds

Ontwerp omslag en binnenwerk: Mijke Wondergem
Boekverzorging: Peter Tychon

© 2023 Monique Doppert
© 2023 Boom uitgevers Amsterdam

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

ISBN 978 90 2445 213 2
NUR 680

www.boomgeschiedenis.nl

INHOUD

	Voorwoord	7
	Inleiding	9
1 ~ TOT 1900	De geboorte van de homoseksueel	13
2 ~ 1900-1940	Heimelijk homoleven	35
3 ~ 1940-1945	Verzet en verraad	57
4 ~ 1945-1960	De gemeente bewaakt de heteronorm	73
5 ~ 1960-1970	De kastdeuren gaan open	97
6 ~ 1970-1980	Koninklijk goedgekeurd maar ook de beukerin	117
7 ~ 1980-1990	Homopest waart door de stad	145
8 ~ 1990-2000	Feesten tegen de klippen op	173
9 ~ 2000-2010	Homo? Heel gewoon	195
10 ~ 2010-2022	Brede erkenning maar ook versplintering	211
	Tot slot	237
	Bijlagen	239
	Geraadpleegde boeken en films	251
	Ter inspiratie	257
	Beeldverantwoording	259
	Namenregister	263

VOORWOORD

De mini-metropool Amsterdam heeft mij in de jaren negentig gevormd. Ik vond er mijn eerste betaalde baan, ontdekte mijn voorliefde voor vrouwen en dompelde me onder in het rijke culturele en uitgaansleven. Noem het naïef, maar pas later zag ik in hoe uitzonderlijk het is om zorgeloos te kunnen zijn wie je bent. Het werken voor een internationale organisatie maakte mij extra bewust van het bijzondere karakter van de stad Amsterdam.

Want vrijheid went. Als vrijheid overal is, is het als lucht. Gedachteloos ademen we het in en uit; want het is er gewoon. Vrijheid wordt pas bijzonder als eraan wordt geknaagd, als het wordt aangetast. Het vernielen en verbranden van regenboogvlaggen, het uitschelden, bespuwen en anderszins intimideren tot en met het in elkaar slaan van homoseksuele mannen, vrouwen en andere leden van de regenboogfamilie, zijn serieuze aanslagen op deze vrijheid. En dit gebeurt vandaag de dag nog steeds.

Daarom hoop ik dat deze Amsterdamse deelgeschiedenis het belang van persoonlijke vrijheid zichtbaar maakt, misschien zelfs wel voelbaar. Want de vrijheid van zelfbeschikking in stand houden en verdedigen, is de verantwoordelijkheid van iedere Amsterdammer.

Ongetwijfeld hebben mijn persoonlijke smaak en ervaringen de keuze voor onderwerpen, verhalen en personen beïnvloed. Gelukkig zorgden mijn enthousiaste meedenkers en -lezers voor verbreding van mijn blikveld. Daarom ben ik Anne Salomons, Ellen de Vries, Jacqueline van Klaveren, Marianne de Raad, Marijntje Denters en Remco van Dam dankbaar voor hun waardevolle inbreng en gezellige overleg. Ook meelezers Andra Leurdijk, David Bos, Judith Schuyf en Mirjam Sneeuwloper ben ik zeer erkentelijk voor hun suggesties en opbouwende commentaar. Veel dank ook aan de geïnterviewden; voor het delen van hun inzichten en herinneringen.

Tot slot, dank aan ieder die op eigen wijze bijdroeg: Alice, Annette, Bart, Bo, Chris, Coos, Daan, Daniel, Frans, Freek, Gert, Hanneke, Ilse, Irene, Jaap, John, Joost, Katja, Keith, Marc, Mariette, Marja, Maya, Netty, Peter, Toni, Willem, Willy en nog vele anderen.

Tijdens het schrijven van dit boek heb ik vooral van de archieven van het IHLIA en het Stadsarchief veel gebruikgemaakt; daarbij waren de hulp en het advies van hun medewerkers goud waard.

Fouten en omissies zijn geheel voor mijn rekening.

Monique Doppert

INLEIDING

Amsterdam was in de jaren negentig het trotse middelpunt van de homoseksuele subcultuur. De stad bruisde van energie, er heerste een aanstekelijk gevoel van vrijheid, grenzend aan arrogantie. Amsterdam was dé homohoofdstad van de wereld. Deze status paste uitstekend bij het eigenzinnige karakter van de stad. Niet voor niets noemde historicus Russell Shorto Amsterdam de ‘meest vrijzinnige stad van de wereld’. Al zijn deze verworvenheden homoseksuele mannen en vrouwen niet komen aanwaaien; ook in Amsterdam is ervoor gevochten, geleden, gedemonstreerd en gelobbyd.

Wat is er in Amsterdam zoal gebeurd voor mannen die op mannen en voor vrouwen die op vrouwen vallen? De geschiedenis van de Amsterdamse homoseksuele en lesbische subcultuur is versnipperd over diverse bronnen. Over de homo- en lesbische subcultuur in Nederland bestaan degelijke sociaalhistorische publicaties. Naast wetenschappelijk onderzoek zijn er vele journalistieke artikelen en goede overzichten, waaronder de uitstekende *Lesbo-encyclopedie* en *Homo-encyclopedie van Nederland*. Ook zijn er goed gedocumenteerde foto-exposities, tentoonstellingen en mooie documentaires, zoals de *Roze Revolutie* van de VPRO. De subcultuur beschikt over een baaierd aan gespecialiseerde media, tegenwoordig vooral online.

Maar hoewel Amsterdam vaak een grote rol speelt in deze bronnen, gaan ze doorgaans over heel Nederland. Geen van deze vertelt het specifiek Amsterdamse roze verhaal.

Vandaar dit boek, een selectie van hoogte- en dieptepunten uit de geschiedenis van homoseksuele Amsterdammers. Hierbij ligt het accent op domeinen waarin homoseksuele mannen en vrouwen zich danig hebben geroerd: activisme, emancipatie, cultuur en horeca.

Het boek is gebaseerd op een selectie van bestaand materiaal. Op verschillende plekken is deze aangevuld met informatie uit gesprek-

ken die ik heb gevoerd met onderzoekers van de homo- en lesbische geschiedenis, activisten en mensen die zelf onderdeel waren van de homo- en lesbische subcultuur. Opvallend was dat iedereen die ik sprak, spontaan eigen verhalen en persoonlijke ervaringen begon te vertellen. De roze geschiedenis is een feitelijke, maar vaak ook een zeer persoonlijke geschiedenis.

Het boek beent in tien hoofdstukken door de roze stadsgeschiedenis, van sodomieten, tribaden, homofielen, potten en flikkers tot en met lhbtq+'ers. Ik kies voor de afkorting lhbtq+, in lijn met de terminologie gehanteerd door de gemeente Amsterdam. Het begint met een korte inleiding over homoseksueel gedrag vóór 1900. Vervolgens over de eerste behoedzame stappen op het emancipatiepad, de primeur van een homodemonstratie in Amsterdam, Gay Games, om te eindigen in 2022 met onder andere de heropening van het iconische café 't Mandje.

De focus ligt in dit boek op seksuele gerichtheid op personen van hetzelfde geslacht. Natuurlijk bestaan er sinds mensenheugenis meer smaken en voorkeuren. In de afgelopen decennia treden naast homo- en biseksuele mannen en vrouwen ook transgenders, intersekse en queer personen meer in het voetlicht. Ook zij eisen in de media, politieke debatten en het uitgaansleven hun plek op. De verschillende gemeenschappen raken en overlappen elkaar geregeld en tonen zich vaak solidair met elkaars strijdpunten. De zichtbaarheid van bovengenoemde groepen is van recentere datum. Hun geschiedenis is nog schaars gedocumenteerd, ook omdat in onderzoek naar en publicaties over homo- en lesbische geschiedenis zij nauwelijks aandacht kregen. Daarom komen deze groepen in dit boek vooral in het laatste hoofdstuk aan bod. Dat laat onverlet dat zij wel degelijk meer historisch onderzoek en eigenstandige aandacht in toekomstige publicaties verdienen.

Door de schijnwerper te zetten op de verhalen uit roze Amsterdam hoop ik een gezamenlijke stadsgeschiedenis zichtbaar te maken. Een veelkleurige geschiedenis waarop Amsterdammers trots mogen zijn, en hopelijk ook in de toekomst trots kunnen blijven.

Rozestad dorpers tijdens de Pride Walk, 2022

Angeliers. 115

Tussen 1792 en 1798 werden in Amsterdam vijf processen gevoerd tegen in totaal dertien vrouwen die ervan werden beschuldigd enigerlei vleselijke gemeenschap met elkaar te hebben gehad (uit: Ziel en zinnen)

DE GEBOORTE VAN DE HOMOSEKSUEEL

Door de jaren heen zijn de termen voor homoseksualiteit, de positie van homoseksuelen in de samenleving en de mate van maatschappelijke acceptatie veranderd. Maar homoseksuele mannen en vrouwen zijn er altijd geweest. Ook, of misschien wel juist, in Amsterdam.

Desondanks is er vóór 1900 betrekkelijk weinig terug te vinden over het leven van homoseksuele mannen en vrouwen. De meeste onderzoeken naar homoseksueel gedrag in deze periode baseren zich op gerechtelijke verslagen. Die reppen van 'afwijkende seksuele praktijken zoals tribadie, lollen en sodomitische vuiligheden'. Later komen daar medische en psychiatrische rapporten bij.

Verder zijn er weinig feitelijke verhalen gedocumenteerd over sodomieten en tribaden, zoals homoseksuele mannen respectievelijk vrouwen die de gelijkgeslachtelijke liefde bedreven werden genoemd. Er zijn flarden, flinters en verwijzingen te vinden in de literatuur en schilderijen, en er zijn voornamelijk in goeie kringen veelzeggende briefwisselingen gevoerd. Het maakt de toch al summiere bronnen met betrekking tot homoseksueel gedrag gefragmenteerd en eenzijdig.

Op de volgende pagina's stappen we door de roze geschiedenis van Amsterdam, vanaf het ontstaan van de stad tot 1900. Willen we ons een beeld vormen van de destijds heersende opvattingen over seksualiteit, dan vormt de documentatie van zedendelicten daarvoor een belangrijke bron, ook al vormen ze slechts een klein deel van de veroordelingen die ons uit die tijd resten. En zelfs al was sodomie

vanaf 1811 niet meer strafbaar, men bleef sodomieten oppakken en veroordelen.

KENNIS, KAPITAAL EN SPIERKRACHT

Woest en leeg, maar vooral guur en drassig. De locatie van het huidige Amsterdam was zo'n duizend jaar geleden weinig aantrekkelijk, om niet te zeggen belabberd. Pas na de aanleg van wallen, dijken en een dam waagden een paar honderd pioniers het om zich er te vestigen. Daar, aan de monding van de Amstel, kregen de bewoners in 1275 het recht tol te heffen. Daarop volgden stadsrechten, die de stad tot bloei brachten.

Amsterdam telde in 1514 nog maar elfduizend inwoners, drieduizend minder dan Leiden. Vooral na de val van Antwerpen in 1585 ontstond een explosieve groei: veel niet-katholieke Antwerpenaren sloegen op de vlucht voor de Spanjaarden. De Tachtigjarige Oorlog was in volle gang en de ontheemden zochten een plek waar ze vrijuit hun godsdienst – protestants of joods – konden belijden. Zodoende trokken kooplieden, cartografen, kunstenaars en ambachtslieden noordwaarts. Tienduizenden van hen belandden in Amsterdam. De Antwerpse kooplui brachten hun internationale handelsnetwerken mee, en dat leidde tot een stevige handelsimpuls.

Niet alleen uit Antwerpen, maar uit heel Europa kwamen nieuwkomers naar het florerende Amsterdam: uit Scandinavië, Duitsland, Spanje, Portugal en Oost-Europa. Dat kwam goed uit, want Amsterdam had behoefte aan kennis, kapitaal en arbeidskracht. De welvaart van Amsterdam dreef op deze toestroom van nieuwe inwoners, en de stad dijde uit tot 240 duizend inwoners in 1720. De komst van vele binnen- en buitenlandse migranten verklaart deels de Amsterdamse reputatie van tolerantie, godsdienstvrijheid en vrijheid van meningsuiting, in combinatie met de eigenwijze hang naar ondernemen.

De overzeese handel was uiterst belangrijk, en Amsterdam ontpopte zich tot een belangrijke doorvoerhaven. De stad ging prat op enke-

le, achteraf gezien, radicale economische innovaties. De Vereenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), opgericht in 1602, was met al zijn kwalijke kanten ook de eerste multinational ter wereld. Ook met de opening van de aandelenbeurs in 1611 had Amsterdam een wereldprimeur. Deze beurs, het huidige Euronext, werd de centrale ontmoetingsplek voor kooplieden uit binnen- en buitenland. De keerzijde van de medaille was de koloniale uitbuiting met als dieptepunt de mensonterende slavenhandel.

STINKENDE ADEM

Vanaf de zeventiende eeuw woonden Amsterdammers gebroederlijk binnen de Singelgracht. Rijke Amsterdamse kooplieden en bankiers vestigden zich comfortabel langs de grachten, in de zijstraten huisden de ambachtslieden, en wie nog een hoek omsloeg liep in de gangen de paupers tegen het lijf. De arbeiders en ambachtslieden woonden in donkere, vochtige huizen. Een familie leefde vaak gezamenlijk in één ruimte, waar alles moest gebeuren – koken, eten en slapen. Jezelf wassen met zeep was eerder uitzondering dan regel. Veel Amsterdammers hadden helemaal geen vaste woonplek. Ze betaalden voor een plaats in een bed, dan hier en dan weer daar in de stad.

De stad groeide hard. En hoe meer mensen, hoe meer afval. Het Amsterdamse grachtenstelsel fungeerde als een open riool, mét het bijbehorende geurenpalet. De emmers met uitwerpselen, slacht- en huisafval belandden in de gracht. Daarnaast waren er in die tijd zogenoemde secreten: publieke urinoirs onder de bruggen. Het was in deze tijd dat Amsterdam in het buitenland bekendstond als die mooie jongedame met de stinkende adem. Vooral in warme zomers was de vieze lucht in de stad niet te harden. Boven de grachten wolften bovendien muggenzwermen, die iedereen, arm en rijk, bedreigden met moeraskoorts oftewel malaria. Geen wonder dat degenen die het zich konden veroorloven de zomermaanden liever elders doorbrachten, bijvoorbeeld in een buitenverblijf in de bossen of aan de Amstel of de Vecht.

HOGE HUWELIJSLEEFTIJD

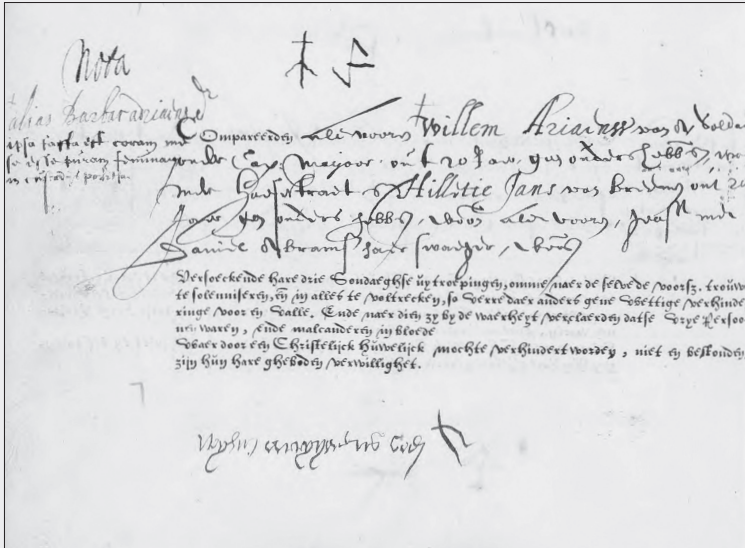
Wat zich qua gevoelens, relaties en seksuele vrijheden werkelijk tussen mensen afspeelde, blijft grotendeels gissen. Natuurlijk gingen mannen en vrouwen intiem om met elkaar, maar hoe zagen hun relaties eruit? Wat weten we wel? Het gewone volk had weinig tot geen eigen leefruimte: dienstpersoneel sliep vaak bij elkaar, en ook reizigers deelden doorgaans een bed in een herberg. Er werden erotische gedichten, verhalen en schilderijen gemaakt van hofmakerijen, stoeipartijen en verliefde paartjes, waarvan sommige behoorlijk expliciet.

De gemiddelde huwelijksleeftijd was hoog in de zeventiende eeuw. Als jongere leefde je vaak formeel tot je vijftiengste zonder seks. Daarom zochten veel jongemannen hun heil bij prostituees. Of bij andere mannen. Amsterdam was in de tweede helft van de zeventiende eeuw qua grootte de derde stad van Europa, na Londen en Parijs. Het was niet alleen een immigrantenstad, maar ook een havenstad, waar duizenden zeelieden per jaar aan- en afmonsterden. Zij wilden aan wal plezier maken en hun zuurverdiende geld verbrassen. Veel zeelui verdreven hun dorst in een herberg, logement of taverne. En waar zeelui de wal aandoen, zijn altijd vrouwen met het oudste beroep van de wereld.

Amsterdam had zelfs een internationale reputatie als prostitutie stad. In deze periode waren er naar schatting duizend prostituees actief. De vrouwen werkten in de tientallen speelhuizen, met muzikanten en vier tot acht dames, en in honderden etablissementen waar een waardin, een handelaarster in zonde, de scepter zwaaide. Het managen van publieke vrouwen was in die tijd een vrouwenzaak. De meeste bordelen waren klein, vaak niet meer dan een of twee kamers of een kelder groot, waar de madam woonde met een of twee prostituees.

PRIVACY EEN LUXE

Homoseksualiteit bestond niet. Het woord niet, maar ook het concept niet. Het was onbestaanbaar dat je identiteit en leefstijl samenvielen met het feit dat je hield van iemand van hetzelfde geslacht.

De ondertrouwakte van Willem Adriaens en Hilletje Jans, 28 augustus 1632. Uit heel Europa zijn huwelijken bekend van vrouwen met vrouwen, van wie eentje zich als man had verkleed

TROUWEN IN DE NIEUWE KERK (1632)

Vanaf 1 april 2001 is het burgerlijk huwelijk opengesteld voor mensen van hetzelfde geslacht. Uit de stadsarchieven blijkt echter dat er voor die tijd – dus illegaal – zeker twee huwelijken gesloten zijn tussen vrouwen, en dan ook nog eens beide in de Nieuwe Kerk. Waarschijnlijk waren het er meer, maar die zijn anders dan deze twee gevallen nooit ontdekt.

Uit de proces-verbalen valt op te maken dat een van die huwelijken in 1632 gesloten werd tussen Adriaens en Jans. Barbara Adriaens, geboren in 1611, was een wilde meid. Ze werd op haar dertiende opgepakt wegens dronkenschap en naar het Spinhuis gebracht. Daarna werkte ze een paar jaar als dienstmeid en naaister. Op haar achttiende trad ze in militaire dienst onder de naam Willem Adriaens. Drie jaar lang lukte het Adriaens als soldaat, als man dus, door het leven te gaan. Er is verder geen informatie over hem/haar in deze periode bewaard gebleven. Was Adriaens in moderne termen een trans man?

Willem Adriaens trouwde in 1632 in de Nieuwe Kerk met Hilletje Jans, de zus van zijn Amsterdamse hospita. Vermoedelijk dacht de groenteverkoopster Hilletje dat ze met een man te doen had. Niet lang na hun trouwdag werd Hilletje uit haar droom geholpen door de vrouw van een smid. Die kende Willem nog uit zijn tijd als vrouw. Eerst schaamde Hilletje zich, en ze hield het voor zich. Maar de bom barstte toen ze haar echtgenoot dronken in een herberg aantrof. Het liep uit op een fikse ruzie, waarbij Willem haar sloeg. Die klap was de druppel, en Hilletje schreeuwde dat Willem geen man was maar een vrouw. Adriaens werd daarop gearresteerd. De schepenen verbanden haar voor vierentwintig jaar uit Amsterdam, een relatief mild vonnis.

Vervolgens trok Adriaens naar het noorden, waar zij opnieuw besloot als man door het leven te gaan. Twee jaar na zijn verbanning uit Amsterdam trouwde Adriaens voor de tweede maal met een vrouw, ditmaal uit Workum. Ook dat kwam uit, en in 1636 werd hij permanent uit de stad Groningen verbannen. Hoe zijn leven verder verliep, is niet bewaard gebleven in de archieven.

Wie werd betrapd op homoseksuele handelingen was een sodomiet of verkeerde liefhebber (mannen) respectievelijk een tribade of lollepot (vrouwen). Op dit vergrijp stonden straffen variërend van verbanning, lijfstraffen en eenzame opsluiting tot de doodstraf.

In het Heilige Roomse Rijk, waartoe ook de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden behoorde, was sodomie strafbaar. De belangrijkste reden daarvoor was dat homoseksuele handelingen niet tot voortplanting leiden. Dat maakte ze zondig en dus strafbaar.

De Amsterdammer die hunkerde naar sodomie was vaak aangezien op zeelui en soldaten. Of op ongetrouwde heteroseksuele jongemannen voor wie de meisjes, die hun maagdelijkheid moesten bewaren, onbereikbaar waren en een prostituee vaak te duur was. De stoere heteromannen waar homomannen op aasden, waren veelal afkomstig uit de arbeidersklasse. Vaak ging het om mannen die weg van huis waren zoals soldaten, matrozen of migranten. Havens, sta-